Hadžihuseinović, Salih Sıdkı Muvekkit, *Povijest Bosne*, prevodioci Lamija Hadžiosmanović, Fehim Nametak, Salih Trako, Sarajevo: El-Kalem 1999. (I.cilt LII + 695 ve II. cilt 707. sayfadan başlamak üzere 1373 sayfaya kadar)

TARİH-İ BOSNA

Hatice ORUÇ

Daha çok Muvakkıt adıyla meşhur olan Salih Sıdkı Hacı Hüseyinović(ç) (Hacı Hüseyinoğlu)'in Osmanlıca olarak kaleme aldığı *Tarih-i Bosna* adlı kronik eserinin Boşnakça tercümesi 1999 yılında Saraybosna'da yayınlamıştır.

Muvakkıt'ın Bosna Tarihi'ni daha önce Abdullah Polimac, çevresindeki bazı tarihçi ve şarkiyatcılar birlikte Boşnakcaya çevirmiş ancak bunun yayını gerçekleşmemiştir. Daha sonra bu Prof. Lamija Hadžiosmanović/Hacýosmanoviç, Prof. Dr. Fehim Nametak ve Prof. Salih Trako tarafından yeniden ele alınmıştır. Bosna ve Hersek'e gerçekleştirilen saldırı esnasında (Nisan 1992-Aralık 1995), Saraybosna Şarkiyat Enstitüsünde muhafaza edilen yazar nüshası (no.766) bir Sırp bombardımanı sonucu çıkan yangında burada bulunan diğer el yazmaları, belgeler ve kütüphane ile birlikte yanmıştır (17 Mayıs 1992). Ancak Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde bulunan nüshası sayesinde bu tercüme bir bütün halinde tamamlanmıştır. Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'ndeki bu nüsha Muhammed Enveri Kadić(ç) tarafından istinsah edilmiştir.

Tercüme'de Kadiç'in ilaveleri metnin altında dipnot olarak verilmiştir. Esas metnin not ve açıklamaları ile karışmasını engellemek için Kadić'in bu ilave anlatımları * işareti ile gösterilirken diğerleri numaralandırılmıştır.

Eser iki cild halinde yayınlanmıştır. İlk cildin başında Prof. Enes Pelidij(y)a'nın kitabı tanıtım niteliğinde bir yazısı (I-IV) ve daha sonra yayın ekibi tarafından hazırlanan Önsöz (V-XVI), önsözün İngilizce (VXII-XXXIII) ve Arapça tercümeleri (XXXV-LII) yer almaktadır. 626 sayfalık metnin sonunda Terimler ve Bilinmeyen Kelimeler Sözlüğü (627-655), Şahıs İsimleri İndeksi (657-678), Yer İsimleri İndeksi (679-693) ve en sonunda İçindekiler (695) kısmı bulunmaktadır. İlk ciltte Tarih öncesi dönemden, Avusturya-Osmanlı harbini sonlandıran 1791 tarihli Ziştovi Andlaşmasına

kadar olan tarihî dönem ele alınmaktadır. Bu bölüm Muhammed Enveri Kadiç'in ilaveleriyle eserin yarısını oluşturmaktadır. Kolaylık sağlamak amacıyla ilk kitap yayın ekibi tarafından dört başlığa bölünmüştür:

I. Tarih Öncesinden Ortaçağ Bosna'sının Devlet Özelliğini Kaybetmesine

II. Sancaktan Eyalete (1463-1580)

III. Savaş, Başarı ve Yenilgi Çağı (1699-1791)

IV. Karlofça'dan Ziştovi Andlaşmasına (1699-1791)

İkinci cilt (birinci ciltten devamla 1371. sayfaya kadar) sonunda yine Terim ve Bilinmeyen Kelimeler Sözlüğü (1299-1327), Şahıs İsimleri (1329-1347) ve Yer İsimleri İndeksi (1349-1371) ve İçindekiler (1373) bulunmaktadır. Birinci ciltte olduğu bu cilt de dört bölüm altında toplanmıştır:

I. Barış Anlaşmasından Otonomluk Mücadelesine (1791-1828)

II. Hüseyin Kaptan Gradaşçeviç'den Ömer Paşa Latasa'ya (1828-1850)

III. İsyanın Bastırılmasından Yeni Ayaklanmaya (1828-1850)

IV. Bosna'da Sultanın Doğrudan İdaresinin Son yılları (1875-1878)

Görüldüğü üzere Bosna ve Hersek'in birkaç yüzyılı bir, sadece bir yüzyıllık bir dönemi (XIX. Yüzyıl) diğer cildi kapsamaktadır. Bunun sebebi yazarın yaşadığı ve olaylarına şahit olduğu 19. yüzyılı daha detaylı ve uzun ve diğer kaynaklar aracılığıyla kaleme almasından bundan önceki dönemleri daha kısa ele almış olmasından kaynaklanmaktadır.

Muvakkıt ve Bosna Tarihi

Salih Sıdkı 1825'de Saraybosna'da doğmuştur. Ailesi buraya yine küçük bir Bosna şehri Çayniç'ten gelmişdir. Medrese eğitiminden sonra astronomi konusunda oldukça bilgili olan bir Osmanlı devlet memurunun varlığından istifade ederek bu konuda kendini yetiştirmiştir. Salih Sıdkı, 1859 yılında Gazi Hüsrev Bey Vakfı dahilinde Saraybosna'da kurulan ilk Muvakkıthaneye *muvakkıt* olarak atanmıştır. Bundan dolayı daha çok bu isimle tanınır. Bu tarihten itibaren Muvakkıt namaz vakitlerini gösteren takvimler yapar, ancak coğrafyaya karşı da ilgilidir ve bugün Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesinde muhafaza edilen iki *globus* yapmıştır. Ancak onu meşhur eden ve daha hayatta iken ilgi uyandırmasına sebep olan asıl eseri burada söz konusu olan kroniğidir. Eserinin konusunu araştırırken Gazi

Hüsrev Bey Kütüphanesi'nin kütüphanecisi olarak oldukca hacimli ve o zamana kadar kullanılmamış eserleri kullanma imkanına sahipti. 19. yüzyılın Sırp ve Hırvat tarihçilerinin eserlerinden de faydalanma imkânı bulmuştur.

Eser ilk defa Boşnakça yayınlanıyor olmakla birlikte daha önce Osmanlıca orjinalinden pek çok defa faydalanılmıştır. Bu eserin değerine ilk işaret eden ünlü Boşnak tarihçi Safvet-beg Başagiç'in (1870-1934) babası İbrahim-beg Başagiç'tir. İbrahim-beg Başagiç bu eser hakkında iki makale yazmış ve Vatan dergisinde yayınlamıştır. İlki hemen Muvakkıt'ın ölümünden sonradır ve diğeri Muvakkıt'ın hayatı ve eseri hakkında bir tetkiktir. Kronik hakkında yazanlar arasında şu isimler bulunmaktadır: Safet-beg Başagiç'in *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* (Sarajevo 1900) ve *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* (Sarajevo 1912) eserlerinde ve Mehmed *Handžić'in Književni rad bosansko-hercegovačkih Muslimana* (Sarajevo 1933) ve *Al-Gawhar al-esna* (Kairo 1930) kitabında, Franz Babinger'in 1930 yılında Saraybosna Devlet Müzesi'nin *Glasnik* adlı dergisinde yayınlanan *Fün bosnisch-osmanische Geschichtsschreiber* adlı çalışmasında vs.

Muvakkıt eserinde tarih olaylarını ele alırken Bosna'da Osmanlı valilerinin görev dönemleri ve değişimlerini temel almıştır. Bunları her zaman doğru olarak vermemiştir, en azından 18.yüzyıla kadar olan dönem için bu böyledir. Yazarın kendisi de bu durumun farkındadır ve bunu eserinin giriş kısmında "bazı koleksiyonlarda valilerin atanma tarihleri ve isimleri bulunmakla beraber bunlar kendi aralarında son derece farklılaşmaktadırlar ve bunların hangisinin kesin ve güvenilir olduğuna karar vermek oldukça zordur. Zikr edilen malzemenin güvenilirliğinin açığa çıkarılması için pek çok tarihi kaynağa başvurmak ve araştırmak gerektir" şeklinde dile getirir.

Bosna'ya yeni bir valinin atanması belirgin bir başlık altında izlenmiştir. Yazar bunun dışında Osmanlı sultanlarının ve büyük vezirlerin adlarını kaydetmiş ve saraydaki tüm değişimleri kronolojik olarak takip etmiştir. Sultan veya büyük vezirlerin yanına saltanat dönemlerini, doğum yeri ve tarihini ve idareden gidişlerinin sebeplerini kayd etmiştir.

Kroniğin yazarı "Kulin Ban döneminden günümüze" İslâm öncesi döneme de yönelmektedir. Bu bölümde Muvakkıt'ın kaynaklara inmeyip elinde bulunan tetkik eserlerden faydalandığı görülmektedir. (Dimitrija Davidović'in *Historije naroda srpskog* (Viyana 1821 ve Belgrad 1846-1848), Ğ Dinèić'in Rusça'dan çevirdiği A. Majkova'nın *Istorija naroda*

srpskog, aynı yazarın *Istorija srpskog jezika* adlı eseri (Belgrad 1858 ve Belgrad 1876), Vjekoslava Klaić'in *Povijesti Bosne*, Kneževič'in *Pad Bosne* ve çeşitli dergi ve gazeteler: *Dalmatinski magazin*, *Bosanski vjesnik, Bosna ve Sarajevski cvjetnik*)

Mehmed Handžić/Hanciç, Muvakkıt'ın oğlu Akif Efendi'nin mirası arasında Kroniğin yazarının eserinde kullandığı literatürün listesini bulmuştur. Ancak, Mehmed Handžić'in yayınladığı bu liste önemli olmakla birlikte eksiktir, çünkü tüm literatürü içermediği gibi Muvakkıt'ın kullanmış olduğu orjinal belge ve mecmuaları da vermemektedir. Ancak yazarın kendisi bazı paragraflardan sonra bunun bir sicilden ya da bir mecmuadan olduğunu söyleyerek ve hatta bazen belli bir elyazmasının yazarının adını kayd ederek bu kaynakların tespitini mümkün kılmaktadır (Mesela: I. cilt s. 344'de Katip Çelebi Tarihi'nde şöyle demektedir şeklinde aktardığı olayı kimden aldığını belirtmektedir; II. cilt s. 1206, Nakdü't-tevarih'te kayıtlıdır şeklinde, II. cilt s. 862. bu Tarih-i Lütfi'de kayıtlıdır şeklinde vs.). Yine, sultan fermanları, beratlar, emirnameler, buyruldular, kadı ve diğer ileri gelenlerin vermiş oldukları belgelerden faydalanmıştır. Bunun örneklerini eserinin genelinde görmek mümkündür.

Muvakkıt'ın tespit edilen kaynakları şunlardır:

- *Mir'atü'l-edvar ve-mirkatü'l-ahbar*, Musliheddin Mehmed el-Lari'nin 1566'da bitirilmiş on bablık onuncu babı Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümüne kadar Osmanlı tarihini kapsayan Farsça dünya tarihi, Hoca Sadeddin Efendi tarafından düzeltip genişletilerek Türkçeye çevirmiştir. Hoca Sadeddin kendi eseri *Tacü't-tevarih*'de Osmanlı tarihini ayrıca yazmış olduğundan bu Farsça tarihin onuncu babını atlamıştır[1].

- *Nuhbetü't-tevarih ve'l-ahbar*, Mehmed bin Mehmed Edirnevi. Bu tarihî eserin birinci kısmının iki şekli vardır. Mehmed, birincisini 1620 yılında Sultan II. Osman'a, çok daha genişletilmiş olan ikincisini Sultan IV. Murad'a ithaf etmiştir. Birincisi iki cilttir. Bunun birinci cildi 87 hükümdar sülalesinden, ikincisi Osmanlı tarihinden bahseder. Eserin yalnız birinci kısmı daha ayrıntılı olan ikinci tertibi de iki bölüme ayrılır. Bunun ikinci bölümü birincinin eşidir ve yine I. Ahmed'in ölümüne kadar (1617) Osmanlı tarihini anlatır. Bir çok yazmalarda Mısır'ın Osmanlı valilerinin bir listesi vardır[2].

---

[1] Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara 1982, s.105.

[2] Babinger, s. 201

- *Tarih-i Naima*, Mustafa Naim. Eserin asıl adı *Razvatü'l-huseyn fi hulasatı ahbar ri'l-el'hafikeyn*'dir. 1591-1659 yıllarını içine alır[3].

- *Fezleke*, Katip Çelebi. Arapça ve Türkçe Fezleke olarak bilinir. Arapça Fezleke, Katip, Katip Çelebi'nin Tarih-i Kebir diye adlandırdığı kitap olup *Fezleke akval el-ahvar fi ilmi't-tarih ve'l-ahbar* adını taşır. Osmanlılara ait kısmı 1639 yılında IV. Murad'ın ölümü ile sona ermektedir. 1642 yılında tamamlanmıştır. Türkçe Fezleke Arapça Fezleke'nin zeylidir. 1591 yılından 1655 yılına olan olayları anlatır. Olaylar yılları sırasıyla bildirilir[4].

- *Takvimu't-Tevarih*, Katip Çelebi. 1648'de yazmıştır. Girişiyle bir takım eklemeleri Türkçedir. Yaradılıştan 1648'e kadar geçen olayları gösteren cetveller ise Farsçadır. Eser sonraki nesil tarafından devam ettirilmiştir. Mesela Mehmed Şeyhi 1649-1731 yılları arası, İbrahim Müteferrika 1733 yılına kadar ve nihayet Ali Suavi 1734'den 1812'ye kadar birer zeyl yazmışlardır[5].

- *Tarih-i Müneccimbaşı*. Ahmed Dede bin Lutfullah, Müneccimbaşı. Çeşitli dillerden 70 kadar kaynaktan faydalanarak *Camiü'd-düvel* adlı iki cildlik hükümdar sülaleri tarihi Hz. Adem'den başlayarak 1672 yılına kadar gelmektedir. Zamanında Arapça aslı hemen hemen hiç tanınmadığı halde Şair Ahmed Nedim tarafından (1730) *Saha'ifü'l-ahbar* adıyla Türkçe tercümesiyle üne kavuşmuştur[6].

- *Tarih-i Raşid*, Mehmed Raşid. 1660'dan 1721'e kadar olan bir Osmanlı tarihidir. Bu eser Na'ima tarihinin bir devamıdır ve o zaman için en değerli kaynaktır[7].

- *Gülşen-i Hülefa*, Nazmizade Murteza Efendi. Eser 1134 hicri(1772 miladi) yılında tamamlanmıştır. Kuruluşundan 1718 yılına kadar Bağdad tarihini anlatmaktadır. Eser Bağdad'ın Osmanlılar zamanındaki tarihi ve buraya gelen Osmanlı valilerini tanımak açısından oldukça önemlidir[8].

- *Tarih-i Vasıf Efendi* (ikinci zeyil)[9], Ahmed Vasıf Efendi. III. Selim'in cülusuyla (1789) başlar ve 1794 tarihinde sonlanır. Burada Avusturya-Osmanlı ve Rusya-Osmanlı savaşları, Ziştovi Andlaşması yer

---

[3] Babinger, s. 269
[4] Yılmaz Kurt, *Osmanlıca Dersleri II*, Ankara 1993, s. 18; Babinger, s. 221, 215
[5] Babinger, s.216
[6] Babinger, s. 258
[7] Babinger, s. 294
[8] Babinger, s.275.
[9] Babinger, s.364-365

almaktadır. Ahmed Vasıf Efendi olayların şahitidir, pek çok devlet işlerine karışmıştır. Tarihçi olarak büyük önem arz eder.

- *Subhi Tarihi*, Mehmed Subhi. *Tarih-i Veka'i* adındaki eser 1730'dan başlayıp 1743'e kadar Osmanlı tarihini kapsar[10].

- *Tarih-i Asım Efendi*, Asım Efendi ibn-i Cenani Efendi. Asım Efendi 1807 yılından itibaren vakanüvislikte bulunmuştur. Ziştov Andlaşmasıyla (1791) başlayan ve 1808'de biten tarihinde, vakanüvisliğe tayini tarihinden bir yıl öncesinden (1806) başlayarak olayları rûznâme biçiminde yazar[11].

Yazar metni bir bütünlük içinde vermeyip yerel önemi olan anlatımlarla bunu kesintiye uğratmakta veya bir rivayet ve efsaneden bahsetmektedir. Şüphesiz Bosna'nın kültür tarihi için bu tür notların önemi küçümsenemez. Bu ara bilgilerle temel tarihi olayın akışını kesmekte ve dikkati başka tarafa çekmekte ise de bazı olaylar için Muvakkıt'ın kroniği tek kaynaktır. Mesela folklor özellikli anlatımlar bu konuyla ilgili bir araştırıcı için son derece önemli bilgi ve ip ucları verebilir.

Yazar detaylara aşırı dikkat göstermektedir. Bu özellikle tarihlerde dikkati çekmektedir. Muvakkıt için, bir paşa'nın sefere çıkış veya başka bir karargaha varışının sadece günü değil saati ve hatta dakikası önem arz etmektedir. Bu mesleğinin getirdiği bir etken olabilir yani Muvakkıt olarak günlük yaşamdaki rolünün yansıması şeklinde düşünülebilir.

Yazarın, altın ve gümüş paranın adını, temizliğini ve ağırlığını düzenli bir şekilde not ediyor olması özellikle ilgi çekicidir. Aynı şekilde temel gıda maddelerinin fiyatını yazmayı da ihmal etmez. Bundan imparatorluğun ekonomik gücü, enflasyon, devalüasyon veya revalüasyonu izlemek mümkündür ve bu kısım iktisat tarihçileri için önemlidir (Mesela, I. cilt s.470, 1725/26'da gümüş ve altın paranın değeri, aynı cilt s.532, sultan fermanına göre 1763 tarihinde altın paranın kıymeti ve ağırlığı, buğdayın değeri, II. cilt s. 815, 1814 tarihinde para birim ve değeri, aynı cilt s. 951.., vs)

Vakıflar hakkındaki anlatımlar da önemlidir. Burada vakıf sahibi valilerin, diğer ileri gelen Bosna sakinlerinin isimleri görülmekte, sıkça bir vakfname ya da vakfnamenin bir kısmı iktibas edildiğinden vakifin hangi şartlar altında vakf ettiği öğrenilmektedir.

---

[10] Babinger, s. 326
[11] Babinger, s. 369

Muhamed Enveri Kadić(ç) (1855-1931) Muvakkıt'ın kroniğini tamamen istinsah etmiştir. O buna kendi yorum, gözlem, kültürel-tarihî önemli notlar ve belli şahıs ve olaylarla ilgili diğer anlatımları ilave etmiştir.

Kadiç, yaptığı ilavelerde kendisi ile ilgili bilgi de vermektedir. Burada kendisinin Saraybosna'da Fatih Sultan Mehmed Han caminin avlusunda 1172 hicri (1758/59 miladi)de kubbeli bir kütüphane yaptıran yüksek devlet ricalinden Bijelo Polje/Biyelo Polye'li Osman Şehdi Efendi Kadiç'in neslinden geldiğini belirtmektedir (I. cilt, s. 530)

Kadiç'in anlatımları vali olarak bir paşanın gelişi, bazı önemli şahısların doğum veya ölümü ve çeşitli kasideler ihtiva etmektedir. Ayrıca burada Muvakkıtin ulaşamadığı orijinal belgeler, ileri gelenlerin biografileri ve mühür metinleri vardır. (Mesela, II. cilt 1063. sayfada Kadić 1853 tarihli bir salnamenin bilgilerini ve aynı yıldan bir vakfın muhasebesini kullanmıştır, s. 740'da bir fermanı ve 1160. sayfada 1873 tarihli bir buyrulduyu olduğu gibi iktibas etmiştir ve yine aynı cildin 1067. sayfasında görüldüğü üzere Bosna valisi Muhammed Hurşid Paşa'nın buyruldusundaki mührün içeriğini vermiştir, mühür metinlerinin bunun gibi pek çok örneği görülmektedir (s.709). Bunun dışında Kadić, Muvakkıt gibi çeşitli eser, gazete ve mecmualardan faydalanmıştır (Mesela, II. cilt, s. 1118, verdiği bir açıklamadan sonra bunu Tercüman-i Ahval gazetesinden aldığını belirtiyor). Kadiç çeşitli cami kitabeleri, mezar taşlarının metinlerini de vermektedir (c.I, s. 255- Foça'daki bir caminin, s. 532, Saraybosna'da Alifakovac'da bulunan mezarlıktaki bir nişanın kitabesi vs.).